

Сребрица Кнежевић

ЕТНОАНТРОПОЛОШКО ВИЂЕЊЕ ВОДЕ У ПОЈМОВИМА НАРОДНЕ КУЛТУРЕ

Сагледавање како се у нашем народу схвата вода и како је и где садржана у појмовима народне културе. Резултанта анализе је тај однос људскога духа и природе одражен у народној мудрости, пословицама, питалицама и загонеткама. Уверење да је неопходна за живот свих бића, присутна је и посредно укључена у материјалну, духовну и друштвену културу и уметност. Анализом богате акватичне терминологије указано је како је наш човек посматрао и расуђивао, умовао и именовано неопходну животну супстанцу воду.

Разврставао ју је по вертикалној оси на НЕБЕСКЕ и ЗЕМАЉСКЕ ВОДЕ. Ове друге, по хоризонталној оси на ПРИРОДНЕ (текуће и стајаће) и на ГРАЂЕНЕ (бунари, чесме, водоводи). Обухваћено снабдевање, преношење, употребне функције воде и народна поимања и називи давани су на основу чулних перцепција. Деструктивна последица бујица јесте вододерина, а као и поплава воду поима усмртитељицом.

Акватични фантазам воду види као биће. Сакрална моћ воде, празници, култ води, антропоморфизација митолошког водењака, вила водарица, све до хришћанских светитеља заштитника вода и исцелитељских извора, потврда су народног уверења у примарну важност воде за живот и опстанак свих бића.

Кључне речи: *живојодавна вода, злојворна, њерсонализација вода, сакације, вода у њојојрафској номенклајтури, сакрална моћ воде*

У опредељивању за тему

Пред ризницом материјалне и духовне културе истраживач се налази у дилеми који термин или предмет да одабере а да овај буде довољно ар-

хаичан, истовремено значајан и за садашњост а такође и путоказ будућим покољењима.¹

Сем тога, да је неопходност и за човека и остали живи свет на нашој Планети.

И да је изабран појам садржан и у музејским фондовима и културним датима.

Определивши се да то буде ВОДА подсетићу да 60% људског организма чине молекули воде а исто тако илустративно је поменути да од укупне воде на нашој планети, коју чине океани, мора, реке и остале воде „само“ 97,2% чини слана морска вода, глечери садрже 2% а за људску употребу остаје 0,8% од чега на воду за пиће отпада једино 0,27%.²

Жеђ као нагонско искуство је услов живота. Без хране људи издрже чак и до два месеца, без воде највише 7 до 10 дана. Жеђ је нагнала човека да тражи воду, размишља како да је црпе, сачува, користи. Крај воде су подизана станишта, формиране веће територије. Због воде је требало одржавати добросуседске односе, у супротном, избијали су сукоби.

Вода је била основ за развитак најранијих култура крај река: Дунава (Винча; Лепенски вир); у долинама Нила; Еуфрата и Тигра; Инда, Ганга; Хоанг-Хоа о чему сведоче археолошки налази, уметност, митови.

Методолошки применила бих етноантрополошки приступ виђењу воде уз покушаје да предочим СХВАТАЊА у смислу ПОИМАЊА. Сам чин расуђивања, дакле мишљења што је настајало искуством, упоређивањем и извођењем закључака, процењивањем са свих страна. Стога, ући у суштину тако комплексних питања, поготову их објаснити и у домену обичајног, религијског живота и народне филозофије, захтева концентрацију при сваком од датих одељака.

Однос ЉУДСКОГ ДУХА и ПРИРОДЕ

Посматрати воду у свим доменима културе значи *иpаииии је кониину-иpано у дијалоу човека и његовој комплетиној сиваралашива*. Огледа се у језику у бројним примерима наше еколошки засноване акватичне терминологије. Тако сазнајемо како је народ уочавао, посматрао, процењивао и име-

¹ Претпоставка да ће пијаћа вода бити глобални проблем света у 21. веку истиче се на многим научним скуповима. Еколози света и стручњаци Уједињених нација истичу ургентност решавања потребе за водом наводећи да преко 1.300.000 људи нема питку воду а 2,500.000 људи на свету не зна за санитарне мере, као и да због загађења подземних токова жеђ прети и Европи и Америци. Наглашавам да према нашим подацима Србија има више стотина локалитета здраве пијаће воде и преко 1.300 минералних и термалних извора што представља огромно стратешко благо.

² Не каже се узалуд да би милион и једна чињеница била занимљива и могла да се исприча о води. Такође упореди: *101 things you may not know about water*, Mountain Valley, Bloomfield 1995, 1–25.

новао, класификовао, умовао о суштини и важности воде приписујући јој *йрасйваралашйиво*. Вода је тако постала космогонијски симбол пошто на-паја људе, храни их рибом, шкољкама, крај река се окупљају животиње које је ловио; реке су саобраћајнице, минералне воде су коришћене у лечењу, за неке се веровало да подмлађују, по миту да осигуравају „вечни живот“. Да њима владају више силе, да су под контролом божанстава. Обједињујући тако у појму вода битне компоненте сваког људског деловања и постојања.

Ойажајне катѳеоризације

Инвентивност људскога духа у својој смисаоности ВОДИ која није чврста, ничим се не може ограничити, у вечитом је кретању у природи, таласа се, даје назив ЖИВА ВОДА,

„*Живойодавна*“, наводи се и СВЕТА ВОДА а помињу се и ПРВОБИТ-НЕ ВОДЕ. Тај заједнички мислени образац издиференциран је у више категорија. Две највеће, како их наша култура разврстава јесу прво НЕБЕСКЕ и друге, ЗЕМАЉСКЕ ВОДЕ.

Небеске воде

У нашој култури трајно је функционисао *йојам вода је дар неба*. Употребљавале су га старије генерације и приликом наших истраживања безброј пута смо се са њиме као и у литератури сусретали.

У Старом завету помињу воду која се налази на небу Исаија, Јеремија, Језекиљ³ а народна песма коју је забележио Вук Караѳић говори како се небо проломило и пустило небеска језера.

Питање како долази до неког стварног или помишљеног појма, именована предмета, како настаје мисаона веза која се изражава у термину биће истакнуто где год је то у овоме раду неопходно. На самоме почетку мора се нагласити да треба имати у виду да у свом уочавању, човек не долази само у додир са физичком димензијом стварности већ перцепира богату појмовну сферу народног метеоролошког искуства разликујући с једне стране *блайтворне*, а с друге *злойтворне небеске воде*.

КИШНИЦА или архаично ДАЖД се сматра најчистијом природном водом. То је мека вода, мада бљутавог укуса. У пешчарама, на острвима и у безводним крајевима ова метеорна вода била је понекад и једина вода за пиће. У моме детињству у већини београдских дворишта испод олука налазиле су се посуде или и бурићи у које се за време киша сакупљала кишница.

³ Ненад Јанковић, *Астрoномија у йредањима, обичајима и умoйворинама Срба*, САНУ, СЕЗБ LXIII Београд 1951, 29.

Употребљавана је за прање косе. За време рата, и периода када није било водоводске воде, многе породице у центру града су преживеле искувавајући кишницу.

У загонетању киша се асоцира са бисером: „Паде бисер у село – село бисер покупи“ (киса)⁴. Најкорисније пољопривредницима су Ђурђевске кише за које се говорило да вреде више од царева богатства. Најважнијом се сматрала Спасовданска киша пошто је, како се искуством закључивало и из генерације у генерацију предајом то преносило, доприносила родности и плодности усева. Па и народна мелодија молитве „Дај нам, Боже, ситне кише, да нам роди свега више!“ као и обредне песме и игра додола, магијски је, архаичан начин некадашњих молепствија небеским водама.

Како човек перцепира, концептуализује и категоризује појаве око себе, на лицу места имао је прилике да посматра и Цвијић забележивши појам КАМЕНИЦА⁵ за атмосферску воду која се задржавала у удубљењима у камењу. Такође пише да су у вртачама људи глином затискивали и начинили би УБЛИ где се једно време могла задржати атмосферска вода као и у природним удубљењима, названим ЛОКВЕ.

БЕЛА ВОДА или СЊЕЖНИЦА је вода која се добијала од снега. У крајевима где је владала оскудица у води за пиће, девојке су се спуштале у јаме где се снег задржао, секле га секирама и извличиле па затим, идући једна за другом тај *караван снећо-водоноша* доноси снег на катуне, где се, у дрвеним коритима полако топио и претварао у белу воду. Стога је настао и појам „Много снега- много сена“ што значи воде за људе и стоку.

ГРАДУШКА је отопљен захваћен град. Али то је по народном продукт злотворне ТУЧЕ (града). Позната је изрека „Кад нема кише, добар је и град“. Постоји веровање да се виле кад ожедне побију и тада пада град. Зато су некада домаћице износиле пред кућу ведрицу с водом „за жедне виле“.

Међутим, народ је уочио да од плахе кише нема користи. Кратко траје а може бити и врло штетна. Занимљива је и загонетка „Кад се на небу појавим, свакога уплашим, а кад пошаљем своју кћер, сви ме благосиљате“ (облак и киша).

Осећај угрожености и страха пред силином ОЛУЈНЕ КИШЕ као и пред БУЈИЦОМ, или поготову пролетњим ПОПЛАВАМА за време рушилачке снаге воде одражен је у народним умовањима: „Што вода понесе, у кућу више не донесе“ па се употребљава „Вода је добар слуга а зао господар“ или „Вода не пази кумства ни пријатељства“ означавајући водену стихију као ЗЛУ ВОДУ, УНИШТИТЕЉИЦУ, јер она плави, односи земљу, руши насеља, дави стоку и људе. Последице поплава су разарања и епидемије те је народ посматра као УСМРТИТЕЉИЦУ.

⁴ Милан Влајинац, *Пољска њивреда у народним пословицама*, 1925, 19, 58–59.

⁵ *Цвијићева књија*, СКЗ коло XXX 201 Београд 1927, 68–76; Јован Цвијић, *Карсти и човек*, ГГД 11, Београд 1925, 4–5.

Најстрашнијом поплавом на свету сматра се она забележена 1887. године када је Хоангхо, срушивши огромне бране усмртио 7 милиона људи.⁶

Код нас је остала упамћена страшна трагедија настала за време олујног ветра што је 9. септембра 1952. године преврнуо брод „Ниш“ који је саобраћао на релацији Београд-Земун. Тада се на ушћу Саве у Дунав удавило 117 особа.

На овоме месту поменућу јединствен у свету *сјоменик ѿојлави* који су житељи Студенице, скоро век и по од времена када пишем овај чланак, заветовали се да оставе као упозорење будућим покољењима. То је обележје у виду четвртастог каменог обелиска на којем пише „да је 8. јуна 1864. године река Студеница од много падајуће кише нарасла у висину од 30 великих стопа“ плавећи њиве, воћњаке и сеоске куће и постала опасност по живот становништва.⁷

Сто година касније, тачније фебруара и марта 1963. године Морава је била једно море. Дивље бујице Ветернице, Власине, Јабланице и Јужне Мораве удружиле су се и преко педесет насељених места је било у води. Само у Лесковцу је било поплављено 1190 зграда.⁸ Захваљујући праћењу интензитета поплава у прошлости констатовани су периоди у којима су се поплаве понављале. Ритам поплава у овим крајевима је некада имао јачине само сваке десете године, међутим, од 1953. године велике поплаве су се догађале сваке друге, а од 1960. године постале су катастрофално присутне сваке године. Вода односећи плодну земљу, угрожава насеља у долинама, руши домове, уништава стоку, односи људске животе, загађује бунаре, изазива епидемије, уништава ситну дивљач и рибу, оштећује и паралише саобраћајнице и зауставља производњу.

У једној од најпознатијих народних песама Србије, песми Ој, МОРАВО садржан је тај призив угрожености поплавом *...моје село равно.... јеси равно, јеси равно... ал' си водојлавно.*

Бројне поплаве у садашње време сведоче о ужасима пред страшном силином водене стихије, које, преживели још дуго носе у себи. Потоп и плављење су цикличне појаве које се након извесних периода понављају, изнова проузрокујући катастрофу. У извесном смислу људи су из тих опомена учили, насипе подизали, канале градили да би воду одводили. А више пута, сведоци смо били, па и 2005. и 2006. године озбиљних поплава у земљи и у Београду, када је опет природа недвосмислено људима указала још једном да је непобедива, незаустављива, јача од многих човекових најсавременијих техничких могућности.

⁶ Алексеј Володин, *Велике и сјрашне ѿојаве у ѿприоди*, Београд 1946, 16.

⁷ С. Марић, *Сјоменик ѿојлави*, Политика 8. септембар 1994.

⁸ Политика 3. март 1963.

Земаљске воде

Чине их изворишта и токови, хидрографска мрежа река, затим језера, баре, мртваје, мора и океани. Иако је вода једна од најважнијих потреба, како појединца, тако и уже и шире зједнице, ипак се свака вода не користи за пиће и не вреднује на исти начин. И не сматра се свака вода подједнако добром. Занимљива су начела селекције која предност дају ПРИРОДНИМ ВОДАМА из извора, река, језера, за разлику од ГРАЂЕНИХ ВОДА као што су бунари, чесме, цистерне, водоводи.

Стандардизована категоризација раздваја ЖИВЕ, ТЕКУЋЕ ВОДЕ из извора, врела, потока и река. Квалитетне изворске воде помињу путници кроз наше крајеве. Тако је један неименовани венецијански путник 1559. године у селу Добресан хвалио студене изворе а Бертрандон де ла Брокијер помиње ИСМУР, односно Извор, данашњу Белу Паланку и тамошње воде. Пољски књижевник и револуционар Роман Зморски боравећи у Београду 1855. године пише о извору крај села Жаркова који народ назива Змајевац, и о тамошњем народном предању које упоређује са пољским легендама.⁹

Код нас је вода која се пила из потока или реке названа *сура вода*. У прошлости се истицало да је вода из потока „бистра ко суза“ „бистрица“. Почетком двадесетог века у селима око Београда становништво је користило воду из река (Остружница). Сељаци са Макиша пили су за време летњих врућина воду из Саве а у Винчи се пила Дунавска вода. Исти је случај био у селима крај притока Ветернице, у Врањској Пчињи, Левчу узимајући воду директно из реке, која је служила за пиће без икаквог пречишћавања¹⁰ Слично је било и у свету.

Луј XIV је поставио моћне пумпе да би Париз снабдевале водом из Сене. Међутим, све до 1829. године нико није размишљао да воду пречишћава. Први пешчани филтери постављени су тада на водоводу Челзи у Лондону. Али тек од 1854. године када је Џон Сноу изоловао бактерије из воде и свету доказао да је пречишћавање неопходност, филтрирање воде за пиће постало је стална обавеза и пракса. Данашњи велики градови као Лондон, Варшава и бројни градови у Америци користе такву, филтрирану и пречишћену речну воду за пиће.

ЛЕЖЕЋЕ ВОДЕ су бунарска вода, вода из језера, мртваја, бара. Барска се нерадо пије, и то само ако нема друге. Објашњава се да *стџојећа вода* „заудара“. У појединим крајевима *илава вода* ако мирише на иловачу није пријатна, поготову ако је мутна. Па ипак, и поред тога што су баре и њихове воде на последњем месту за коришћење у међуречју Тисе и Бегеја код Зрењанина је мочвара где још једино ту у Европи живе дивље мачке, видре,

⁹ Бертрандон де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950, 127.

¹⁰ Риста Николић, *Околина Београда*, СЕЗБ II 1903, 920, 976, 994; Тодор Бушетић, *Левач*, СЕЗБ II 463–464.

250 врста барских птица и преко 500 биљака од којих неке веома ретке па иако је бара, дат јој је леп назив ЦАРСКА БАРА.¹¹

Систематизације на основи чулних перцепција

Оно што је значајно у искуственој теорији сазнања како су настајали називи за стања и врсте вода свакако су мисаоно везани за човеково соматско искуство. У томе су, несумњиво превагу имали чулни утисци. По укусу најопштија подела зна за СЛАТКУ, СЛАНУ, ГОРКУ, КИСЕЛУ „Кисељак“, МИНЕРАЛНЕ ВОДЕ и БАЊЕ у којима је укус зависио од врсте и количине отопљених минерала у њима. Прецизност запажања разлика и поимања воде омогућена су веома изоштреним чулом мириса због чега су сумпорите воде назване *смрданима*. Некадашњи назив за бању Ковиљачу из тог разлога био је Смрдан бања.

Уз све ове наведене стандардизоване категорије човек је перцепцију чулом вида третирао као основни начин спознаје света те је у изражавању, песмама и номенклатури вода приказана као *бисџра*, *бисер вода*, *сјајна*, *сребрна*, *жуџа*, *крвава* (река Ситница после Косовског боја), или *зелена*, *могра*, *дубока*.

Објективизације које полазе од одређених смислених веза а манифестовале су се звучним ефектима вода, и перципиране слухом, везане су за хук брзака, слапове водопада, шумове и клокотање воде у изворишту. Упечатљиви шумови и бучно избијање реке Рашке из пећине недалеко од манастира Сопоћани, обрушавање водене масе у речно корито, жубор и СОПОТ протумачено је и доведено у везу са старосрпском и старословенском речи¹² која означава ИЗВОР, односно извориште и истовремено потврђује рационалну појмљивост нашега народа на бази његових чулних утисака. Сва та тврђења садржана су и очувана у језику, топонимима као и у старим повељама или даровима прилаганим манастирима. пошто, како се зна, краљица Јелена дала је и један баснословно вредан крст од три тисуће перпера, око 1500 дуката манастиру св. Тројици у Сопотих.

На тај начин је, вероватно, дошло и име варошице Сопот према извору под Космајем. Такође се наводи извор Сопот код манастира Острог, извор Сопот код Рисна и истог назива и на другим местима је.

Да вода има разне степене моћи и да се одражава у психи човека казују нам чињенице да је наш човек изворе називао ГОВОР ВОДА, неке ПРЕКА

¹¹ Ова мочвара је према Рамсарској конвенцији на међународном скупу природних реткости уврштена у међународну евиденцију као изузетна. Dragan Obradović, *Carska bara, Ekološka istina VII- XIII Sokobanja 2000 knj. I* 712– 17; S. Knežević, *Vode – Ekološke i etnološke odrednice*, 627–634

¹² По категоричном мишљењу М. Панић Суреп, *Да не би било ѿмејње – Етимолошко значење речи: Сопоћани*, Политика 29. децембар 1963.

ВОДА а пред несавладљивим струјањем водене снаге и изненадним, повременим шикљањем огромног стуба воде у вис, гејзира у Сијаринској Бањи могао се човек осећати задивљен, уплашен, угрожен због дубоког, атавистичког, праисконског страха од необуздане, неспутане силине и моћи воде.

Око извора потајница народ се окупљао уочи Видовдана пошто су запазили да тада потајница почиње да придлази. Такав надолазак воде само се на кратко за терапију може да искористи јер са рађањем Сунца вода у врелу пресуши. Такве природне појаве, воде, изворе, поготову у нашим источним крајевима народ је ономатопејски означавао. Код Голупца, близу самога Дунава поток који је извирао из понора назван је ПИШТАЛИНА. Северно одатле, крајем XX века један моћан извор са разлогом су назвали ЗВИЖД. Милићевић је у својој књизи „Кнежевина Србија“ описао како вода нагло извире и утиче у један планински левак, те како се за више часова тај левак напуни водом, а она вода пропадне и нестане је, па се ту чује неко звиждање из понора. То је још 1895. године у Бечу, наш познати хидролог Јован Стефановић Виловски протумачио „Могуће је да Звижд подземно утиче у нека језера у пештарама, и да одатле истиче, из тих подземних језера као поток Пишталина“ објашњавајући и настанак голубачке мушице, што је, разложно сасвим другачије од легенде о аждаји са 9 глава.¹³

Као етнолог, ослањајући се на народна именованја подсећам на име реке ЂЕТИЊА притоке Западне Мораве као и реке ЉУДСКА (код Новог Пазара) што се може довести у везу са архаичним магијским чином, са култовима (а чији су бледи трагови очувани у неким обичајима) у којима је води приношена највећа, људска жртва. Велики број утопљеника, поготову младих могао је бити у народном тумачењу и веза и траг некадашњих збивања које су и случајним дављењима, људи сматрали судбином а реке према бројним утопљеницима називали поменутиим именима.

Уиоџребне функције воде

Најуобичајенија подела је на МЕКУ, односно ЛАКУ, и на ТВРДУ, заправо ТЕШКУ ВОДУ. Прва је по народном схватању она која је питка и од које и кад се сит човек напије, понова огладни. Искуством дошло се до закључака о узрочности те се зна да тешка вода и ако је изворска „притисне, напне човека“. Такође и да није погодна за кување пошто оставља траг на посућу. У Јарменовцима под Рудником, сматрају да је најбоља она вода што извире

¹³ Управо ради се о хидролошким противуречностима које су објашњавали Јован Цвијић, Сима Милојевић, Јован Стефановић Виловски и други. Ради се о повременим или периодичном пресушивању врела у карским подручјима. Зато народ симфонијско језерце назива *Пећина* а извор СУВА БАЊА. То је у ствари главно врело радиоактивне воде Нишке Бање (Сима Милојевић, *Привидно пресушивање крашких врела*, ГСГД XXXIII 2 Београд 1953, 97, 106).

испод камена. Такве воде су веома хладне па се поједине називају МРЗЛА ВОДА, ЛАДНА ВОДА а хладан извор СТУДЕНАЦ. Цењене су *букове воде* које извиру у буковим шумама и оне су такође хладне. Поједине изворе народ сматра посебно погодним из здравствених разлога па их назива ЗДРАВ-КОВАЦ, ЗДРАВАЦ или само ДОБРА ВОДА

У битним елементима категоризације пријема чулних утисака, тактил-ни, којима се осећа разлика у температури воде, лако су доводили до сазнања о преимућствима и благодетима БАЊА. Термалне воде називају се и ВРУЈ-ЦИ, а како стручњаци тврде Србија се с правом може назвати *земља бања*¹⁴ пошто има 60 термоминералних извора. ТОПЛА ВОДА и благотворни минерални термални извори коришћени су од давнина (Гамзиградска, Нишка Бања) у здравствене, хигијенске и практичне сврхе. Касније постају могућности за развој појединих места и чувених лечилишта (Врњачка, Врањска, Матарушка, Овчар Бања и друге). Настанак „приватних бања“ један је од констатованих процеса који је још увек активан.¹⁵

Извори, за које је сматрано да имају одређену терапијску вредност, називани су. „*Грозничава вода*“ јер је коришћена у лечењу грознице, док је вода којом су лечили грлобољу названа „*џромуклица*“. Стога их можемо схватити као израз индивидуалног опажајног искуства преточеног у појам, пошто садрже бит смисла, суштине. Касније, праксом, појам прихваћен од других постаје употребљаван термин. Таква именовања и следећа која ћемо навести показују да су у суштини логична, природна и заступљена у крајевима у којим живе Срби.

На више страна народ је лоцирао ВИДОВУ ВОДУ, ВИДОВО ВРЕЛО приписујући их божанству, исцелитељу вида, очију, по Чајкановићу, врховном Богу Виду. Једна од таквих била је посећивана и крај манастира Дечана, на којој је по миту, ослепљен краљ Стеван Дечански умивши се, повратио свој вид, прогледао и у знак захвалности саградио манастир.

Извесне воде, како се верује, утичу на здравље становништва које их користи. Тако неке воде се окривљују да због њих становници остају у целибату. За друге се сматра да омогућавају нероткињама да роде те их народ назива ЖЕНСКЕ ВОДЕ. Насупрот данашњем тумачењу о афродизијачком деловању МУШКЕ ВОДЕ некада се под тим термином подразумевала вода чијом је употребом омогућавано рађање синова.

¹⁴ Živan Jovičić, *Zdravstvena vrednost prirode Srbije*, Ekološka istina VIII-XIII Sokobanja 2000, knj. I 378.

¹⁵ Srebrica Knežević, *Bivolska banja, prilog istraživanju nastanka banja u Srbiji*, XVII naučni sastanak istoričara medicine, Zb. radova Ljubljana 1967, 6–7; Ista, *Socio-psihološki momenti u korišćenju prirodnih lečilišta*, XVII naučni sastanak u Rogaškoj Slatini, Zbornik radova Ljubljana 1967, 16–17; Ista, *Nastanak narodnih banja u Srbiji*, ACTA Historica Medicinæ, Pharmacis, Veterinæ VII, 1–2 Beograd 1967, 138–146; Ista, *Sociopsihološki momenti vezani za korišćenje lekovitih izvora*, ACTA VII 1–2, 73–84; Ista, *Pijaća voda, njen značaj i uticaj na zdravlje stanovništva u Jugoslaviji*, Crikvenica 1968, 55–56; Ista, *Voda u tradicionalnoj zdravstvenoj kulturi*, ACTA VIII 1–2, Beograd 1968, 185–198.

Супротно од ПИТКИХ, ДОБРИХ ВОДА које освеже, окрепе човека су оне супротног дејства и лошег укуса те их називају СЛАБЕ ВОДЕ и нерадо их пију.

Грађене воде

Поред природних, људи су захваљујући својим техничким знањима и искуствима вештих особа настојали да дођу до здраве, питке воде. Тражење воде је била ретка и веома цењена специјалност а *бунарџије* добро награђивани мајстори. Имамо податак да је за копање бунара у селу крај Ужичке Пожеге, пре више од 140 година, мајстору који је на дубини од 24 метра пронашао воду, деда Милана Деспотовића, земљорадника из села Здравчића, платио 24 дуката у злату за бунарџијин рад.¹⁶

Бунари непознатог порекла у нашим крајевима називају се римским бунарима. Тако је погрешно назван и РИМСКИ БУНАР надомак Краљ капије у горњем граду тврђаве на Калемегдану који помиње путописац Евлија Челебија и каже да је 50 лаката дубок и да је повезан са реком Савом.

БУНАРИ најпростије грађени могу да буду само у равни тла, неки само ископани и мало озидани. У насељу Бродица у Хомољу, видела сам и фотографисала такорећи *рује у земљи* само једноставно покривене капком да деца, живина и прасићи не упадну у њих. О здравственој исправности оваквих, и бунарима у близини штала те се могу лако загадити, не може бити дискусије.

Бунари по удаљеним пољима такође су ретко покривени. Најчешће *се вода из њих вади на ћерам* док су кућни бунари, поготову они *на чекрк* озидани, ограђени дрвеном конструкцијом, често са кровићем и чине декоративну целину са уређеним сеоским двориштем и цветњаком.

У прошлости су поред путева, куда се преносила роба, копани бунари код којих су се жедне рабације могле напити воде и напојити своју стоку На више места било је РАБАЦИЈСКИХ БУНАРА.

ДОЛАПИ су у прошлости коришћени да из дубине земље црпу воду. И надомак Београда, становници Банатског Новог Села су се снабдевали водом уз помоћ долапа. Дотеравши празну бурад колима, сељак би испрегао коње из кола а упрегао их у долап да црпе воду. Кад напуни бурад свежеом водом, понова препреже коње и уступа долап следећем потрошачу.¹⁷

ЧЕСМЕ било да су са изворском, или напајане са водоводском водом имале су *специфичан друшћивени значај*. Некада су окупљале, извештавале, приближавале, училе, једним изразом „уместо данашњих ТВ апарата служиле“. Сматрало се за севап подићи чесму. Градили су их мајстори од којих

¹⁶ Л. П., *За сваки мейар – дукай*, Политика 24. децембар 1967.

¹⁷ Аца Пешич, *Долап још служи*, Политика 18. април 1964.

је после Другог устанка у Београду био најпознатији Дима чесмеџија са својих седам мајстора.¹⁸

Чесма ЈУГОВИЋА крај манастира Троноша у Јадру има десет лула из којих избијају јаки млазеви воде. У Београду који лежи на целој галаксији водотокова који хуче и жуборе испод асфалта најпознатија је ТЕРАЗИЈСКА ЧЕСМА која је име добила према појму водомера, тј. кули која је раздељивала (теразије за воду) воду појединим правцима Пуних 50 година била је на тргу који је по томе прозван. Године 1911. пренета је у Топчидер, да би тек 1975. године била враћена на Теразије, али, сада померена с некадашњег места мало у страну. Од многих старих чесама остале су само успомене, по неки запис а доста их је изградњом Београда порушено (Дворске чесме у Старом двору, Симићева чесма, Новинарска чесма, Чубурска). Обновљена је ДЕЛИЈСКА ЧЕСМА савремено обликована, померена с првобитног места, сада на шеталишту у Кнез Михаиловој улици. Од старих сачуваних хигијенски најисправнију воду има ХАЈДУЧКА ЧЕСМА у Кошутњаку као и ТОПЧИДЕРСКА ЧЕСМА у Улици војводе Путника. ТРЕЋЕПОЗИВАЧКА ЧЕСМА у Чингријиној улици за коју се верује да је изворска вода, сада је прикључена на градски водовод а њена изворска вода, као и изворске воде других београдских чесама пуштене су у гротла београдске канализације. Тако су лакомислени неимари нашег главног града, (према мишљењу једног публицисте и неких старих Београђана) учинили неопростив грех раван злочину. „Вода живота“ сада жубори за један подземни град у којем живи неколико милиона пацова и друге гамади а становници све више купују, који то могу да приуште себи, скупу флаширану воду у пластичним боцама. Неке су остале као СУВА ЧЕСМА која је без воде, затим ЧУКУР ЧЕСМА као споменик на један сукоб који се претворио у историјски догађај од значаја. Споменичка је и чесма пред палатом Београђанка названа АПРИЛСКЕ ЧЕСМЕ пошто њене воде што стално жуборе, подсећају на 6. април 1867. године и предају кључева града и 6. април 1941. године када су наше небо прекрили непријатељски немачки бомбардери сејући смрт над градом.

Персонализација вода

Заступљена је како у природним извориштима тако исто и у грађеним чесмама за које се најчешће даје име градитеља или донатора који је објекат омогућио. Најбројније су САВИНЕ воде и извори најпоштованијег српског просветитеља, за којег предање каже да је само својом руком, или пак штапом прекрстивши место, ма и у безводном крају, стварао извор живе воде људима.

¹⁸ Радио је после 1819. године по поруџбини Марашли Али паше Предраг Бабић, *Београдске чесме и чесмеџије*, Политика 1. септембар 1968.

Затим, навешћемо изворе и воде за које је народ веровао да су се око њих окупљале ВИЛЕ, Таква места сматрана су сеновитим, избегавана су. Мислило се да се на њима може, због љутње вила и „болест ухватити“.

Поједини називи указују на значења мотивисана културном традицијом као што су Карађорђева чесма,¹⁹ Милошева чесма, Дворске чесме, Симићева чесма (мада оне више не постоје), Тошин бунар, Попова вода, Бегова вода, Тасина чесма (у Поп Лукиној улици у Београду према кући некадашњег познатог трговца Тасе), Новинарска чесма, Трећепозивачка чесма. Наводи се Девојачка чесма, па Заовина вода, или, према привредној делатности значајној у то време, Пијачна чесма која се налазила на Великој пијаци, данашњем Студентском тргу.

Организација снабдевања водом

Важности воде

Суштинска потреба за водом основ је генезе сваког постојања. Вода је у свим митовима народа на нашој планети схваћена као појам праматерије, као почетак свега постојећег. Народна мудрост је вреднује као најбоље и најздравије пиће „Бистра водица – мирна главица“.

ЖЕЂ је нагонско, искуствено сазнање и та неопходност потребе за водом апострофирана је у народним пословицама истичући је као најважнију „Жедан човек воде не пробира“.

Важност воде за здравље људи народ сликовито представља кад хоће да изрази колико је неко болестан па наглашава „не може ни воде да пије“. Исто тако прекомерна жеђ и стално пијење воде нису добри знаци. Такву особу називају *водоџија* и сматрају болесником. Верују да неће бити дугога века, да од силне воде и сталне жеђи особа брзо слаби и умире.

У већини наших крајева где је народ здрав и кршан, сматра се да људи за своје физичке особине имају у првом реду да захвале доброј води. Посебно се цени вода која отвара апетит и хладна изворска вода. Насупрот мрзлој, студеној води која може да буде и штетна. Цени се и добра бунарска вода. Стога, било је правило да воде у сваком тренутку мора да буде у кући. Поготову свеже, питке воде.

Етнолози, теренски истраживачи, некада су тражењем чаше воде остваривали контакт за дијалог и сматрали је „визом“ за улазак и у нечију кућу.

¹⁹ Јован Ердџановић, *Етнолошка трага о Шумагинцима*, СЕЗБ LXIV, Београд 1951, 20.

Снабдевачи

Као по правилу у прошлости, у руралним срединама свакога јутра први *женски йосао је најчистији и донећи воде*. Имати је довољно за пиће, справљање хране, личну хигијену, одржавање и прање посуђа и за домаће животиње. То, поготову ако је извориште даље, није било увек лако ни једноставно.

На овоме месту поменућу да и у овом случају имамо везу како између појмова тако исто и између разних облика материјалне, духовне и социјалне културе. Тако, логично би било, да има простора у овоме чланку дати и анализи бројних назива за посуде за држање воде (тикве и корубе, ведро и вучије, каблиће, канате и тестије, буриће и жбанове, ибрике и бокале „милојку“, кондире, чутуре, чобање па све до данашњих пластичних боца и „контејнера“ за држање веће количине воде, као и архаични назив полице за држање судова са водом ВОДНИК.²⁰ Поменућу да се и тиквице са водом стављају у ковчег покојнику, јер се верује да жеђ влада и на „ономе свету“.²¹

У продужетку биће наведени називи снабдевача водом у прошлости

Већ смо поменули Цвијићева истраживања и описе *каравана снејово-доношица* у планинским областима у којим су Срби живели, уз називе бела вода и снежница.

У Војводини девојчице су од малена учене да носе воду. Требало је и практично научити вештину хода да се вода у кофама, ношена на обрамици не просипа.²²

Водарице су биле већином сиромашније девојке, које су у селу зарађивале на тај начин што су свакодневно доносиле воду за пиће својим потрошачима, старачким домаћинствима и пензионерима.

Сакације су били снабдевачи водом у већим насељима (у Крагујевцу је била чувена Дара сакацика). У старом Београду сакације су нестале после пуштања у рад модерног водовода 1892. године. Термин је страног порекла и долази од *арайске речи сака* означавајући *мешину за држање и ношење воде*, или *дрвену бурад саку*. Помиње их Сретен Поповић да захватају воду и пуне своју бурад САКЕ код СУ КАПИЈЕ (водена капија) на обали ВОДЕНЕ ВАРОШИ (или како се још називао део Београда „Савска варош“ на обали Саве испод Калемегдана). Коста Христић пак наводи о овим, махом

²⁰ Драгутин Ђорђевић, *Лесковачка Морава*, СЕЗБ LXX Београд 1958, 103; Видосава Николић-Стојанчевић, *Врањско Поморавље*, СЕЗБ LXXXVI Београд 1974, 177, 310, Зоран Родић, *Традиционално йосуђе из збирке Етнографској музеја у Београду*, Београд 2004, 1–160; Сребрица Кнежевић, *Исхрана београдској сјановништва*, Годишњак Музеја града Београда V 1958, 228–231; Велибор Стојаковић, *Човек и вода*, Етнографски музеј 1992.

²¹ Драгослава Стојановић, *Посмртни обичаји у Нејошинској Крајини*, РАЗВИТАК год. VII бр.2 Зајечар 1968, 60–62.

²² Марија Стојадиновић, *Обралица у селу Бојшоу*, Рад Војвођанских музеја 3, Нови Сад 1954, 284–286; Р. Јовичић, *Обралица у Срему*, Рад Војвођанских музеја 4, Нови Сад 1955, 192.

сиромашним посленицима како су са својим *сака* – *бурадима на малим двоколицима које је вукло кљусе* разносили савску воду по кућама. Вероватно су зими, за време обилних падавина саке монтиране на саонице пошто се у Кнежевом конаку налазила и двоколица и сака буре и *саонице за саку*.

Поред речне воде сакације су разносиле и воду за пиће коју су пуниле на САКА ЧЕСМИ што се налазила на углу данашњих улица Господар Јованове и Краља Петра. За разлику од осталих, Сака чесма је поред обичних лула за воду имала и једну, високу, из које су водоноше, сакације точиле воду у своје саке.

Сака чесму и сакације овековечио је бечки сликар Габел својим акварелом који се чува у Музеју града Београда а исцрпан чланак о томе дала је колегиница Милка Јовановић.²³

Уличне продајце воде за пиће запазио је и описао 1850. године путујући по нашим крајевима Сигфрид Капер изненађен како у Београду, кроз чаршијску гужву пробијају се продавци на сав глас рекламирајући „Хладна вода! Добра вода!“ продајући је пијачарима и занатлијама.²⁴

У поступцима у вези с водом као да постоје правила типа *ваља се и не ваља се* као сажета народна здравствена искуства. Тако, једно од првих правила и поступака на које се обраћала пажња, било је у свим нашим крајевима распрострањено уверење, да тек захваћену воду не треба пити већ је „*иустити да се одмори*“. Одмарање воде била је позитивна навика захваљујући којој се, ако је било каквога труња у води, било времена да се сталожу. Такође навика да се пре него што се почне да пије, најпре мало воде одлије, одаспе, поготову ако се суд у којем се држи вода не поклапа, па може да упадне труње, мушица и слично, што је било корисно, а по неким објашњењима добијеним на терену чинило се то и ради *одавања њошће духовима вода* о чему ће бити говора у каснијим деловима овога рада.

Акватична терминологија у топографској номенклатури

Кад се узме у обзир од каквог је значаја вода, и то да се свакодневно користи и пије јасно је да су наши преци, насељавајући се у ове крајеве бирали она места где је било природне, живе изворске воде. Навешћемо опис Григорија Цамблака о боравку Стевана Дечанског у Хвостанском пределу: „месту многогранатом и многоплодном које је уједно равно и травно, а одасвуд теку најслађе воде, а ту извиру велики извори и напаја га бистра река, чија вода

²³ Милка Јовановић, *Снабдевање Београда водом до изградње водовода 1892. године*, Годишњак Музеја града Београда V, Београд 1958, 241–146.

²⁴ Сигфрид Капер, *По нашем Подунављу*, I Београд 1935, 66–67.

пре укуса даје велико красовање лицу а после укуса велико раствореније телу тако да се нико не може наситити љубочашћа воде“.²⁵

Разумљиво је, да је у таласима миграционих насељавања у Србију, становништво које се пресељавало тражило на првом месту добру и здраву воду крај које би засновало ново насеље. Чак се гледало и на то да сваки крај, сваки заселак има своју воду за пиће.

Топоними, легенде и имена многих тадашњих као и савремених насеља потврђују народно уверење о схватању важности пијаће воде. Већ је било тумачено име Сопоњани од речи извориште па и име варошице Сопот. У Источној Србији је место ВЕЛИКИ ИЗВОР а има насебина са именима ИЗВОРЈЕ, ИЗВОРИЦА, ИЗВОРАК, ИЗВОР СЕЛО, код Пећи ИЛИЦА (бања).

Као топоними много су бројније ВОДИЦЕ на разним странама.. Као пример истичемо село ВОДИЦЕ непосредно до Паланке, с десне стране Јасенице, веома богато изворима од којих се средишни назива Водице по чему је и цело насеље названо. Источно од овога је други извор који је по количини воде јачи од претходно поменутог, и њега сељани, с правом не именују у деминутиву већ означавају као ИЗВОР.

У истом селу налази се још извора. Међу њима је један назван Здравковац, у „горњем крају“ је ВИДОВА ВОДА, где је по народном предању налажено старина па су казивали да је ту и „римско гробље“. Недалеко одатле један извор добио је име КИСЕЛА ВОДА.²⁶

У Србији постоји место ВОДАЊ а бројна су с именом ВРЕЛО. Најпознатије је ВРЕЛО код Уба а истоимена насеља су и у Босни и Херцеговини, а по неколико и у Црној Гори и Хрватској.²⁷ БУНАР СЕЛО налази се код Јагодине а на путу према Белој цркви је познат ДЕВОЈАЧКИ БУНАР. Један крај у Земуну је ТОШИН БУНАР. Такође у Војводини велико насеље је АЛИБУНАР. Село БАЊСКА код Косовске Митровице свакако је добило назив јер ту је изузетна алкална хипертермална вода. Занимљив је топографски акватични термин за место ЖЕДНИК. Није без разлога поменути и место у Србији с називом УШЋЕ, топоним ЗАОВИНА ВОДА код Пријепоља или ЛАДНА ВОДА у Млави,²⁸ село СТУБАЛ у Врањској Пчињи, затим СТУБЛА, као и топоним ВОДЕНА ВАРОШ или САВСКА ВАРОШ у старом Београду Такође је још као водени средњовековни град сматран СМЕДЕРЕВО на Дунаву и БЕЧЕЈ на Тиси.²⁹ Један крај на Врачару познат је као ЧУБУРА. Савремена насеља ВИЛИНЕ ВОДЕ су крај на периферији

²⁵ Д. Павловић – Р. Маринковић, *Из наше књижевности феудалној доба*, Сарајево 1959, 127–128.

²⁶ Јован Ердџановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, СЕЗБ LXIV Београд 1951, 26, 81.

²⁷ Именик насељених места у ФНРЈ Београд 1951: Именик места у Југославији, Београд 1956.

²⁸ Љубодраг Јовановић, *Млава*, СЕЗБ V, Београд 1903, 312.

²⁹ Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 147, 157.

Београда а село испод Авале названо је БЕЛИ ПОТОК а истога назива има места и у Лесковачкој Морави и на другим странама.

Акватична номенклатура

Наша веома разноврсна акватична номенклатура један је од показатеља богатства не само народног, изражајног језика, већ и схватања у вези с водом у свим доменима народног живота и стваралаштва. Груписање смо обавили азбучним редоследом.

А	говор вода	И	Милошева
Ајдучка	горка	изворска	минерална
Анђеоска	градушка	изданска	молитвена
атмосферска	грађене в.	илава	мрзла
Б	Д	источник	мртваја
Бањска	Дажд	Ј	мутна
барска	Дечанска	јаковна	мушке в.
бела	добра в.	језерска	Н
бесмртности	Дунавска	јодна	набајана
бисер вода	Ђ	јучерашња	небеске
бистрица	Ђаволова	К	неначета
благодворна	ђурђевска	калацинска	нециста.
Богојављенска	Ж	каменица	нова в.
Божјиња	женске в.	кисела	Новогодишња
букова	жива в.	кисељак	О
бунарска	животодавна	кишница	обајана
В	жута	кладенац	одлежана
видарица	З	крвава	одмрзла
Видова в.	заборавна	крепосна	олујне
Вилина в.	заветна	Л	омаја
вир	заврачана	лака (питка)	опојана
Вода живота	Заовина	ледна	освећена
водица	заустава	лежеће	П
водоводска	звижд	лековите	пијаћа
Врањска	зелена	локве	питка
врело	земаљске в.	лоша	пишталина
Врњачка	злотворне в.	лула	појилишна
Врујци	Змајевац	М	полијевна
Г	знамењска	мека	поточна
Гвожђевода		метеорне в.	прва в.

природне в.	слаба в.	текућа	Х
Р	слатина	тешка	хладна
рајске в.	слатка	топла	хтонична
река	смрдан	Ћ	Ц
речна	сневана	ћавучка	црна бара
рикавац	снежница	У	црни вир
роса	сопот	убли	Црно језеро
С	сребрна	уништитељица	Ч
Савина в	стојеће в.	усмртитељица	чатрњска
Савска	студена	устајала	чекеталска
самртна	сумпоровита	Ф	чесмовача
свежа	сура	филтрирана	чубурска
света	Т	флаширана	чудотворна
сеновита	тврда		

Вода као биће

Помињани називи указују на разноврсности које је наш човек учачавао и својим речима означавао. Допуњавао и проширивао размишљањем и сажетим питалицама и загонеткама дао нам доказа о свом акватичном фантазму.

Ко је то? „*Ни шела, ни душе*, а по Земљи мили“ (вода)

Питалице садрже концизну народну мудрост о кретању воде било да је извор, поточић или река јер „Што путује без ногу?“ или сличне са загонетањем и настојањем да се нагна и размишља, вежба и учи подмладак, што је била и улога дека и бака па је познато

„Шта увек иде а никад се не умори?“ и опет су и ова и следеће антрополошке конотације усмерене осликавању воде као бића. Јер, каже се „Свака вода свога хода“ као и

„Гди је води ниже, ту јој је и ближе“ да сама лако и брзо се сјури, потече низ стрмину. Пут који тада начини назван је *вододерина*.

Као да је биће описује се њена снага, кретање и то веома брзо, пореди се са хитрим гамижењем мрава и каже да *вода врви*, покуља изненада из вира, отуд извор. Посматрајући јако избијање воде где *сукне* и *као да врв*, као да вода кључа, ако је извор јак назива га *врело*. Кад шикне вода у јаким млазевима човек је на тим местима њену снагу од давнина користио за своје воденице поточаре као што су и ваљавице за набијање сукна такође биле бројне у старовременском вакту. Таласање брзих река и њихова снага покретала је Дринке и Моравке воденице где се млело жито и док се чекало да

се посао обави, загонетало, расподеле приче о духу воде, о ђаволу, о води која и сама помаже понекад људима те могу прећи с једне стране на другу обалу „Брза и силна вода, од камења мост направи“.

Брзину воде пореди и када говори о киши и оцењује да не *ромиња* као лењивац већ да се *стиушии*, да пљушти (*лијиши*) *кад лине* киша одасвуд.

Вековно искуство преточило је у језички опажај и назначује *издан* као место где вода лагано избија. *Подворак* пак означава мали тих *издан*, извор где вода подавре испод нечега, најчешће камених плоча. Такође тих је и *врушак*, слабашан изворчић.

Занимљиво да се тврди „И ћуталици као и тихој води, никада не треба веровати“ образлажући „И тиха вода брег рони“.

Одређујући особине воде као бића објашњавају јој се њене манифестације попут ћудљивог, непредвидљивог створа. Јер, вода *сукне*, *йокуља* (пнорнице) *бризне*, *куља* и наједном је нестане. Или, као гејзир *шукне* до Неба. Зато се и мисли да се непредвидивој сили не може поклонити поверење и закључује да „Вода не пази кумства ни пријатељства“.

Често се чује „И вода зубе има“ пошто оно што се често пере, брзо се и подере. Може да даје звуке од себе па се назива *Жубор вода* а има и назива као *Говор вода*. Пошто из тесних отвора ако се тешко пробија, *вода трља*. Чују се шумови попут гр’гр или *ишишање* (пишталина) или, како је већ било речи, сматра се да свој надолазак најављује звучно *звиздањем*. Отуда су у прошлости девојке се обраћале и поверавале поготову таквој води, очекујући знак од воде, сматрајући то пророчанством, а управо су замишљеним питањем прејудиирале одговор који су желеле, односно замислиле.

Посебно овде издвајам загонетку *кайља воде* пошто је она сама, (по народном умовању) дефинисала себе и описала да је *створ чудноваи*. „Наћ ме можеш и под небо, и у блато, и у гори, и у мору, и у оку и потоку“

Иако народ не обликује антропоморфну силуету воде, ипак је некако замишља као људски створ, тепа јој Мила, Милево а у загонетки из околине Пирота „Дуго је, право је, никад не престањује“ је река а за њу је карактеристично како је народ усложио у загонетку „Дуга Милева нигда сенћу нема“ пошто, за разлику од људи реку као и воду *каракшериие одсусиво сенке*. Зато и у питалици сенка је присутна „Какво вода не мож да односи Све односи, само једно не може, Сенћу“.³⁰ Води се дају најсуптилније особине називајући је *бела*, *слашка*, *сребрна вода* и диференцира се од *жуше*, *мушне* или од *зелене*, смртне воде. Води народ тепа називајући изворе *водицама* а у језера, изворе, реке замишља и смешта *бродарице виле*, зна за *Анђеоски извор*, воде и *изворе свейога Саве*, *Видово врело*, и на концу, *Рајске воде*.

Акватични фантазам је и у бунаре и у друге грађене воде сместио духове предака, демоне вода, па чак и опаког и пакосног ђавола. „онога“, „непоменутог“, злог. Зато има упозорења да се на такву, сеновиту воду *ћавучку*,

³⁰ Драгољуб Златковић, *Речник одіонеиќи*, Развитак год. XL бр.293–294, Зајечар 2000, 72,75.

ђаволову не иде ни близу. Стога, скретање пажње да се не нагиње над бунараром опрез је из разлога што се верује да се и у бунарима налазе сеновите душе или да и из њих вреба *ђаво*.

Хидромантика

Надовезујући се на претходно речено ако издвојимо народна уверења да вода, сама по себи, садржи мантичку снагу, да се у појединим изворима налазе женски демони, виле а пошто се сматра да махом женска божанства имају пророчку моћ, могу се објаснити разна веровања констатована у народу, као и она, много старија, о којима је писано у анализама и освртима на песме Филипа Вишњића и Вуков сабирачки допринос. Тако, *јањање и прорицање по воденој површини* било да се ради о предзнаку у бунару (Смрт Марка Краљевића) или гледању у тепсију с водом (Почетак буне против дахија) део је старинске магијске праксе примењиване у одгонетању будућности. У оба ова случаја демонистичка хидромантика је прогнозирала и дијагностицирала смрт.³¹

Снивана вода

Прорицање будућности везано за снове у вези с водом некако се углавном негативно тумачило. Сањати широку реку, бити у њој, пливати, претпоставља се да слути велике тешкоће које наилазе.

Бистра вода указује на будућа искушења а сањати мутну воду, борити се са таласима, још и дављење, тумачено је настанком скоре, тешке болести с неизвесним исходом. И, није тешко претпоставити како је, и колико то било у стању да поремети сневачев психички живот.

Клејве и казне

Вода је присутна и у клетвама Пошто се цене високе моралне вредности и често позива на пословицу „Вода све опере осим црна образа“ дешава се да се пожели некоме недостојном, лошем човеку, да нестане, да пропадне у виру, да га покупи *зловорна поплава*. Зато се куне „Вода га однела“.

У народу се често закључује „Воде и злобе никад неће нестати“ и вероватно је из таквог разлога настала клетва „На иглене уши воду да пијеш“ пошто немогућност уношења довољно воде у организам а како се зна да

³¹ Војислав Ђурић, *Белешке о Чајкановићевим раговима из религије и митологије*, СКЗ коло LXVI књ.443, 620, 623.

губитком 15% воде из тела наступа престанак живота, значи жели се таквој особи смрт.

Или, ако је мања завист или љутња, онда, по народном искуству преточеном у пословице зна се да „Што вода (поплава) једном однесе, никада висе натраг не донесе“ па је то једна од најтежих ситуација, мада само економска пропаст и стагнација као најгора казна. Још гора казна, сачувана у легенди, снашла је рударе у Кучајни које је пресудитељ Сребрни цар позвавши многе потоке и реке у помоћ, казнио тако што их је све у руднику, под земљом потопио.³²

Вода сем до сада свега наведеног улази и у проблематику власништва над водама, токовима, напајању, поредовничком наводњавању, мељави у воденицама, коришћењу тупавица (ваљавица) и сл. Дакле залази и у област обичајног права али се овом приликом тиме нећемо бавити.

Сакрална моћ воде

Присутна је у нашој традицији пратећи људски живот од рођења до смрти и у свим посмртним ритуалима. Водицом са знамења купано је ново-рођенче, водом се крштава, светом водом освећује нова кућа, Богојављенском водом као причешћем запајани су сви чланови породице, а чувана је и давана као лек. У свадбеном церемонијалу симболика даривања воде није се смела изоставити.

Ритуалним купањем покојник је „увођен у онај свет“ шкропљењем водом испраћан пре коначног растанка. И касније, за 40 дана ношење воде и даривање и изливање воде, сви обреди на реци, казују да је светост воде и потреба да се она „достави“ покојнику настала из веровања да је „жеђ присутна и на ономе свету“.

У годишњим обичајима увек у најважнијим ритуалима незаобилазна. О Божићу вода се освећивала, „полазила“, даровала. Вода је у Ђурђевданским обредима имала улогу култног реквизита при *јесџу умивања*, док је за периоде суше *јесџом шкропљења* додола, сматрано да ће се умилостивити небеске силе а оне подарити неопходну кишу.

При производним процесима поштовани су табуи појединих послова и није се радило на *јешак водоноша* да не би пресушили извори, *русалне недеље* такође као и Томине³³ *водене недеље*; није се купало ни залазило у реку о св. Илији; знало се којих дана жене неће прати косу, којих рубље...

³² Веселин Чајкановић, *Мий и религија у Срба*, СКЗ коло LXIV, књ. 443 Београд 1973, 393.

³³ Миле Недељковић, *Годишњи обичаји Срба*, 169, 184, 189, 240.

Поштоване су природне али и грађене воде. И за ове друге, иако су људско дело, веровало се да имају наднаравне моћи. Тако је *омаја* са воденичног точка сматрана моћном. И *прва вода из шек искојаној бунара* средством у лечењу неплодности.³⁴

*Хијерофанија воде*³⁵

Светиа вода, чудесна, *лековишница*, она за коју се верује и казује да помаже, названа

БОЖЕНИЦА³⁶ и у самом називу садржи народно убеђење у манифестацију свете моћи,³⁷ као што се и други извори и воде (Савина в, Вилине в.) сматрају *свештим простиорима хијерофаније*. Уосталом, познато је из прича како Баш челику снагу дају чаше воде које он спутан испија. Или, да подсетим да народна песма истиче како се *река Дунав, жени реком Савом*. Евидентно, на свим странама у нашој традициској култури вода је присутна, одсликана у најразличитијим структурама народног поимања. Као таква и инспирација и мелодијска, играчка, поетска. И није случајно што су наше реке, па и сама вода сврстана на чело стваралаштва једног од наших највећих композитора. Као увод у своју, чувену VII руковет, Стеван Мокрањац је узео познату песму *Извор вода извирала а у VIII На крај села шарена чесма*.

Систем замишљеног бића господара вода

Првобитна вода, пра-вода, животодавна, и други називи могући су потокази ка објашњењу поимања бића воде и даље од претходно већ предоченог на основи пословица, загонетки. Зато у најкраћем, морамо се осврнути на *појам времена* као и *појам воде*. Из разлога што празнични ритам у години тече, као што тече неспутана вода. Но, како је народ уочио, да поједине воде у „ниједно време“ (око поноћи) као да престају да теку, тај интервал се сматра веома опасним. И то, можда, управо води целокупном систему хијерофанија воде.

³⁴ Софија Димитријевић, *Обичаји у личном и породичном животу Банатских Хера*, Нови Сад 1958, 239.

³⁵ „Човек упознаје свето зато што се ово испољава, показује као нешто различито од профаног ... изражава само оно што се налази у његовом етимолошком садржају, сазнање да нам се нешто свето показује.“ М. Елијаде, *Sveto i profano*, Врпјацка Ванја 1980, 8.

³⁶ Драгутин Ђорђевић, *Лесковачка Морава*, 569.

³⁷ Упореди М. Елијаде, *Sveto i profano*, од.8 на даље.

У првом ступњу анимизације сврставају се само необликовани духови, који су оличавали страхове уплашених. А то су тврђења да се у неким водама, барама, језерима налазе боравишта *водених духова*, бића која нису увек пријатељи људи па су била уврежена упозорења да треба бити далеко од тих вода, обала река, мочвара.

Следећи ступањ представљале би замишљене, *обликоване њерсонификације* које су описиване као да су тобоже угледане. Привиђале су се и указивале утваре, како је тврђено облика попут *ажгаје* (у Засавици код Шапца и на другим местима), или огромног *бика*. Описујући у ствари своју уплашеност људи су замишљали и пројицирали симболишући јачину и снагу, расплодност бика усмртитеља. Такође као господарице вода, поглавито извора сматране су *змије* као земаљске животиње а *рибе* као речни и језерски житељи, од птица *јолуб*.

У даљим ступњевима хијерофаније *антиројоморфизација људске машије* има силуете оба пола. Једино је, несумњиво митолошко биће ВОДЕЊАК, огромних димензија, налик на човека.³⁸ Други господар вода је описиван као малога раста, космат, којег у његовом кристалном дворцу на дну реке служе утопљеници.³⁹ Трећеописивана силуета је ЂАВО за којег се сматра да се причињава у бунарима, око воденица, у вировима река или у мочварама где очекује своје жртве.

Констатовано је и привиђање појављивања женскога бића из јакога извора названог Рибњак, који тече, ствара велику бару са шеваром и наставља да тече као река која се ниже Лесковца улива у Ветерницу. То је описана „преља“ која се појавила из воде и грубо, вичући потерала уплашену сељанку да бежи са њенога поседа.⁴⁰

Многобројније су епифаније ВИЈА изнад језера, извора, код обала. Најчешће су обасјане месечином а када ишчезавају уместо њих појављује се змија као представник и симбол вечног, оностраног.⁴¹

Хришћанска симболика

У религиозној симболици *прво боравишије Божјеј духа* је у води и лебди над водом.⁴² Његов териоморфни симбол је бела голубица светога Духа. Света река хришћана је Јордан. Наша *Божичка река*, затим топографски назив Божја стопа⁴³ па већ наведен извор Боженица упућују такође и на друга

³⁸ Љубомир Раденковић, *Људско и нељудско у изгледу митолошких бића*, Кодови културе 4, 1999, 223–224.

³⁹ Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд 1981, 23.

⁴⁰ Како је Стана Здравковић из Турековца убеђивала свештеника Драгутина Ђогђевића да је видела жену и „чула“ њене претње; *Лесковачка Морава*, 568.

⁴¹ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1983, 746.

⁴² Исто, 169.

⁴³ Божја стопа удубљење у камену у којем је моћна лековита вода.

народна веровања као на пример на моћ Богојављенске водике. Лековите воде око манастира и цркава,⁴⁴ активан култ свете ПЕТКЕ, посебно овај на Калемегдану у Београду, као и остали обреди одржани све до наших дана⁴⁵ доказ су вере у моћ очишћења и регенерације у чему и православље има уважено место.

На крају као светитеље који „управљају небеским водама“ поменимо и светога ИЛИЈУ као и светога ПАНТЕЛИЈУ који имају своје празнике, дане са строгим табуима рада. Свети НИКОЛА је господар над свим водама. Заштитник је рибара, бродара и путника. Свети САВА као креатор многих елемената материјалне, друштвене културе и здравља, изумитељ је, по народном мишљењу и воденице.⁴⁶

Култ воде

Иако вода нема сенку, има свој култ. Има и изразите дане празновања: ВОДЕНИ ПЕТАК у Хомољу⁴⁷, ВОДЕНУ СУБОТУ у Гружи⁴⁸ а Вук наводи ВОДЕНУ НЕДЕЉУ⁴⁹ која се у Шумадији назива и Томина недеља а празнује се због вода.

Претходи им ВОДИЧНИ ПОСТ. Држала су га лица која су учествовала у њему. Обреди су обављани на реци, извору, бунару. Познате су и литије и опходи а у њима је главно било шкропљење водом, изливање воде⁵⁰ и ношење биља, нарочито гранчица врбе и прављење венаца од пролетњег цвећа којом приликом су женска лица стајала у реци.⁵¹ Поред ових биљних жртава било је обичаја да су учеснице, махом жене које су га одржавале лице

⁴⁴ V. Nikolić-Stojančević i S. Knežević, *Srpski manastiri kao centri kulta isceljenja*, АСТА VI 1–2, Beograd 1966, 45–49; Сребрица Кнежевић, *Кулина местиа и манасхири у итрадиционалној здравственој култури Срба, Македонаца и Арбанаса*, Бигорски научно-културни собири I, Гостивар 1971, 243–255.

⁴⁵ Srebrica Knežević, *Etnomedicinska shvatanja u savremenom Beogradu*, АСТА XX 1–2 Beograd 1980, 11–116 а о симболичном освећењу воде: *ista*, *Psihosuggestivna težnja zdravlju*, *Тимошки медицински гласник*, Vol. 29, Zaječar 2004, 80–85.

⁴⁶ Веселин Чајкановић, *Миш*, 404–405.

⁴⁷ Први петак по Ђурђевдану С. Милосављевић, *Обичаји у Хомољу*, СЕЗБ XIX 59–60; Т. Ђорђевић, *Природа*, 75.

⁴⁸ Петар Ж. Петровић, *Гружа*, 244.

⁴⁹ Вук наводи да је водена, свијетла недеља, *Рјечник*, 71; Миле Недељковић, 44

⁵⁰ На Велики Четвртак либације на реци. У хтоничном култу „вучење воде умрлима“ траје 40 дана; Сребрица Кнежевић, *Жене у обичајима Крајине и Кључа*, Развитак, год IX, Зајечар 1969, бр. 4–5, 105.

⁵¹ О сопственом истраживању на теренима Пусте Реке, Јабланице и Старога Влаха 1950–1954 године као и у литератури в. и Јован Јуришић, *Етнографска траја из Млаве*, ГЕМ XI 89.

које сретну опколиле и силом га однеле до реке и бациле у воду, или само обављено бацање направљене лутке од сламе(траг људске жртве).

ВОДООСВЕЋЕЊЕ као потпун култ води обављан опходом, молепствијем, изношењем икона, кађењем, клањањем, шкропљењем, симболично је обављено и на сувој спомен-чесми на Теразијама 2003. године.⁵² Сем побројаног као жртва посипано је жито. Тако се „полазио“ и извор, као и бунар да би се духовима вода, у којима се веровало да пребивају и душе предака, одала почаст и осигурала њихова наклоност. У случајевима суше, као и због сувишних киша приређиване су литије са молепствијем да буду услишене жеље учесника. У неким случајевима ношене су иконе и оне су „умиване“ на води. Ови побројани елементи култа води, као и изливање воде по белутицама из реке, пост и као чашћење после поста рибом, указује на трагове некадашњих жртвовања о времену резервисаном за воду, претке и поштовање духова вода. Истраживањем овог феномена урбаног живота и његовог механизма могла је да се утврди сложеност, симболика и ревитализација доста детаља баш архаичних уз дату ритуалну димензију јавности и уношење чак и елемената политизације.

* * *

На крају, ВИДОВА ВРЕЛА указују на још једну антропоморфизацију воде у лику божанства ВИДА сродног са словенским врховним богом Световидом.

Видова врела нас упућују на воду као првобитну издвојену из хаоса, на воду прапостанка, из којег је по миту далеких Пеласта (Пелазга) настао свет.

Симболика воде, *шаласа реке* на керамичким посудама из Винче и *риболике главе* и скулптуре *воденој духа Дунава* из Лепенског вира помажу у разрешењу појмовног система о којем је реч. Одсликавају симболизам воде и представљају мислене структуре самосвесне комуникације праисконских житеља.

Вода је, како се доказује омогућила настанак живота и свести. Вода је облик зачетка поимања које је настало прадавно, у вези је с космосом што се доказује открићем матичних гроздова молекула воде који се уобличавају у виду информатичких кодова.

И само да подсетим, наш генијални научник Никола Тесла још као дете је био опчињен водом. Посматрао ју је, размишљао и свој проналазак мотора на наизменичну струју заправо сагледао у води.

⁵² Srebrica Knežević, *Psihosugestivna težnja zdravlju*, Timočki Medicinski glasnik Vol. 29, Zaječar 2004, 83.

Значајан истраживач и теоретичар професор Колумбија универзитета у Њујорку, Франц Боас, одбранио је своју докторску дисертацију из физике: *Дојринос разумевању боје воде* у својој 27- ој години. Живео је 84 године и оставио 600 библиографских јединица својих научних радова и више књига обогативши етноантрополошка истраживања и теорију. Можда није случајно што сад све ово у закључку помињем, јер, упечатљив је наслов његове књиге *Um ĩrimiiivnoi ĩoveka* у издању библиотеке XX век.⁵³

Више од века и по научници покушавају да докажу да је живот настао у води. Како се то заиста догодило понова је 1994. године на скупу у Аризони у Тусону посвећеном проучавању свести и потврђено. Омогућено је најновијим открићима да молекули воде стварају гроздове атома („кластери“) који се уобличавају у виду информатичких кодова. и садрже својеврсне прапочетке свега живог па и наше свести.

Попут бројних митова о води код разних народа⁵⁴ као праматерији из које је формирана и наша планета и сав живи свет око нас.

Све о чему је било говора у овоме чланку, све чињенице су ту, стоје као знаци поред пута... и још много других... Видимо их или не? Оне стоје, показују...

Summary

Srebrica Knezevic

ETHNOANTHROPOLOGICAL VIEW OF WATER IN TRADITIONAL CULTURE CONCEPTS

Thirst as an instinctive empiric knowledge has made water the most important for all living creatures. Water was the basis for development of civilizations in valleys of big rivers (the Danube, Lepenski Vir, Vinča), where, later on, certain cultures developed giving water the forms of mythological creatures. Inventiveness of human mind has given permanently running water that nothing can confine the name „life-giving“, „living water“ as opposed to „backwater“, stagnant water.

The aquatic nomenclature indicates the ways people observed, perceived, evaluated, named, classified and considered the essence and importance of water ascribing pre-creativity to it. The common abstract pattern in conception and systematization underpins man's sensory perception that is substantiated by the rich aquatic nomenclature and traditional concepts of water as a gift of „heavenly water“ as opposed of terrestrial waters classified by their characteristics and functions. In addition to natural sources of water, man built wells, fountains, and waterworks, developed specific crafts and industries, and even named settlements (Beli Potok /white brook/, Vodice /little waters/, Stubla /hollow trunk spring water runs through/, Devojački Bunar /maiden well/, Vrelo /spring/, Vodena Varoš /water town/, Sopot /powerful spring/). The naming of waters is related to

⁵³ Franc Boas, *Um primitivnog ĩoveka*, Beograd 1982, 1–315.

⁵⁴ О чему овом приликом због ограниченог простора није могло бити расправе.

certain sociological elements (*Ženske Vode* /women's waters/, *Muška Voda* /virile water/, *Popova Voda* /priest's water/, *Pasin Kladenac* /pasha's well/). Personalization of waters, natural as well as manmade sources, indicate the meanings motivated by cultural tradition (*Savina Voda* /Sava's water/, *Karadjordjeva Česma* /Karadjordje's fountain/, *Delijska Česma* /heroes' fountain/, *Hajdučka Česma* /brigands' fountain/, etc).

The presence of water in all customs during the life cycle leads to determination of aquatic phantasm that sees water as a creature (without shadow), with voice (*sopot*, *pistalina*) in theriomorphic and anthropomorphic forms (*Vid*, *Vodenjak*, *Vile*). A dominant role in Christian symbolism belongs to St. Petka, St. Sava, St. Nicholas, St. Ilija, and St. Pantelija. Water lent is observed, and there are also holidays (water Friday, water Saturday, water Sunday), water consecration and processions are held, and sacrifices made down to observed revitalization in modern urban communities.